

Тетяна ФІЛІПОВА

ДУХ МІСТА В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті пропонується авторський варіант осмислення проблем формування та структурування міст з позиції філософської антропології. Зроблено спробу експлікації проблемного поля сучасного міста в контексті дослідження релігійної складової.

Ключові слова: місто, глобалізаційні процеси, релігія, соціокультурний простір, глобальне місто.

Постановка проблеми. Людство в наш час стрімко вступає у принципово нову для нього епоху. Лейтмотивом сучасних соціальних зрушень на світовому просторі є тенденція до глобалізації. Під останньою розуміють здійснення вельми широкого кола різноманітних культурних, економічних, політичних, інформаційних, світоглядних процесів у світовому масштабі. Глобалізаційні процеси зумовлені людською діяльністю, мають своє відображення в усіх сферах життя, а особливо в житті міста. Отже, зрозуміло, що проблему пізнання глобалізаційних процесів слід насамперед нерозривно пов'язувати саме з філософською антропологією, з філософським осмисленням існування людини в певному соціокультурному просторі.

Аналіз актуальних досліджень. Питання щодо вивчення проблемного поля міст підіймалось у багатьох філософських школах за різних часів та формацій, починаючи з Античності і закінчуючи сьогоденням. Зокрема, дослідженням міст займалися відомі філософи античного світу (Платон, Арістотель) та видатні мислителі епохи Відродження (Т. Мор, Т. Кампанелла, Н. Маккіавелі). У Новий час ці питання стали об'єктом вивчення Дж.У. Дреппера, М. Вебера, Ф. Тьоніса, Н. Еліаса, Ж. Ле Гоффа, О. Шпенглера, О. Тоффлера, П. Манана, Г. Зіммеля.

У контексті побудови авторських теорій розвитку сучасного суспільства проблеми міста запропонували насамперед американські соціологи та політологи – Д. Белл, З. Бжезинський, О. Тоффлер, а також французькі вчені А. Турен, Ж. Фурастьє.

Серед представників вітчизняної філософської думки проблеми сучасного міста в тих або інших аспектах досліджують Т. Возняк, С. Удовик, М. Култаєва, М. Моїсеєва, Р. Цвильова, Ю. Яковець.

Мета статті – визначити особливості формування та структурування міст з позиції філософської антропології в контексті дослідження саме релігійної складової міського соціокультурного простору.

Виклад основного матеріалу. Аналіз філософської літератури, присвяченої міській проблематиці, свідчить, що в історії існувало безліч поглядів на походження міст, їхні ознаки та функції. Але вже у міфологічному варіанті (Платон, Арістотель) вважалося, що міста нерідко

утворювалися богами або культурними героями (що підкреслює їх залежність саме від релігійного чинника). Так, Посейдон, на думку давньогрецького філософа Платона, – засновник міфічної Атлантиди. Вавилон – був заснований богами, що спустилися на землю. Урук зведений Гільгамешем. Рим був заснований братами Ромулом і Ремом. При цьому наголошувалося, що місто не може бути під божественним заступництвом, якщо воно не засноване богом. Доцільно звернути увагу на погляди “батька історії” Геродота, котрий зазначає, що люди жили не всередині побудованих стін, а зовні. Місто, оточене стінами, є сакральним місцем, з обмеженим доступом.

Ще більший акцент на зв'язок міста і релігії був зроблений у Середньовіччі. Доцільно звернути увагу на те, що, на думку Ле Гоффа [7], образ середньовічного міста пов'язаний з біблійною складовою міст. Особливої уваги, з огляду на досліджувану проблему, заслуговують ідеї видатного мислителя, впливового проповідника, християнського богослова Августина в контексті розробки його вчення про два міста. Філософ вважав, що тільки дійсно віруючі, безгрішні створюють “Небесний Град”, який просторово не обмежений. Августинівське небесне місто – це сакральний ідеал, який не можна порівняти ні з чим дійсно існуючим, це трансцендентна основа, яку утворюють люди. Як відзначав Августин, ідеалом Небесного Міста є релігійна людина. На думку мислителя, міські жителі не повинні мати мудрості, їх головна ознака – благочестя, за що чекає нагорода.

Дух – елемент соціокультурного простору, який створює фон під функціонування міста. Релігія з початку розглядається як засновник міста, а потім як покровитель міста.

Культура Відродження, зберігаючи християнську віру, значною мірою її переосмислює. Світобачення епохи Відродження зберігає християнську віру та “переінакшує” її. Однак є й істотно новий момент – високий статус людини, провідною рисою є гуманізм. Завдання – вдосконалення з метою наближення до ідеалу людини, індивіда. І вона не потребує цього в правильно організованому соціальному організмі, який наближав би її до Бога (або Блага, або діяльності розуму). Епоха Відродження багата на проекти ідеальних міст. Усе, що потрібно від ідеального міста, – розумне планування та красива архітектура.

У своєму трактаті “Місто Сонця” Т. Кампанелла пише про “ідеальне місто”, яке в реальності не існує. Тодішні автори переносять свої міста в якісь загадкові, віддалені області. У реальності ідеальний град тільки повинен бути побудований, і при цьому він повинен відповідати потребам людської природи. Мова вже не йде про відповідність якомусь божественному задуму або небесному прототипу. Роль Бога та релігії в утопічних містах і громадах суто декоративна, що підтверджує думка: “Релігії утопійців відрізняються своєю різноманітністю не тільки на території всього острова, а й у кожному місті. Одні шанують як бога Сонце, інші – Місяць, треті – одну з планет. Деякі схиляються не тільки як перед

богом, а й як перед найбільшим богом, перед будь-якою людиною, яка колись відзначилася своєю доблестю або славою. Але ... найбільш розсудлива частина не визнає нічого подібного, а вірить в якесь певне божество, невідоме, вічне, невимірне, незрозуміле, що перевищує розуміння людського розуму” [8]. У Т. Кампанелли в “Місті Сонця” релігія (і, відповідно, жерці) користується повагою і шаную, як у творі Т. Мора. Характерною з цієї точки зору є роль астрології в управлінні справами Міста Сонця й особистим життям його громадян. У Т. Кампанелли солярії не є християнами, як і утопійці Т. Мора. На думку Т. Кампанелли, правильний устрій не залежить від істинної релігії. Місто втрачає трансцендентний вимір. Воно вже не є образом світу ні в просторовому, ні в антропологічному втіленні. Місто зберігає характер общини, але громада ця має суто світський характер. Метою, заради якої створюється ідеальне місто, є щастя людини, причому земне, чуттєве щастя. Запорука цього щастя – доцільність форм соціального буття відповідно (раціонально пізної) людської природи. Людська природа – частина природи взагалі, яку теж необхідно раціонально пізнавати заради загальної користі. Наука користується великою пошаною і відіграє більшу роль у житті ідеальних суспільств, ніж релігія і у Т. Мора, і у Т. Кампанелли, і у Ф. Бекона.

У трактаті Ф. Бекона “Нова Атлантида” описується міське співтовариство, структурним компонентом якого є наука. Життя, засноване на раціональних засадах і науково-технічному прогресі, несе жителям тільки благо. Ф. Бекон зазначає, що вироблений державний устрій і гідне життя міських жителів повинні привести до появи людей, наділених високоморальними якостями, і таких, які чесно виконують свої обов’язки перед містом і не беруть хабарів [1].

Починаючи з кінця XIX – початку XX століття історики, соціологи, філософи все частіше поверталися до феномену міста, дослідження якого представлене в роботах німецьких науковців – Ф. Тьоніса, М. Вебера, Г. Зіммеля, О. Шпенглера, Ж. Бодрійяра.

Представник німецької соціологічної думки Ф. Тьоніс зауважує, що “місто за своєю мовою своїми звичаями ... будівлями і багатствами являє щось постійне, те, що зберігається впродовж зміни багатьох поколінь і почасти самого себе, почасти завдяки спадковості та вихованню своїх мешканців, знову і знову породжує один і той самий тип мислення ... І завдяки регулярним надходженням із навколишньої місцевості, місто забезпечує прожитком і матеріалами для праці, все багатство своїх сил спрямовує на витонченішу діяльність мозку, тобто таку, яка гармоніює із загальним настроєм і духом форми ...” [11, с. 48].

У роботі вчений приділив увагу соціально-психологічним особливостям життя у великому місті. Об’єктом дослідження німецького соціолога і філософа Г. Зіммеля є місто на сучасному для філософа етапі цивілізації. Дослідник цікавиться впливом умов життя в глобальному місті та процесами індивідуалізації. На думку вченого, головною якістю суспільства було

бажання звільнитися від насилля з боку соціуму. Особливістю жителя міста є збільшена нервозність життя, джерелом якої є калейдоскоп подій, вражень [5, с. 23–35]. Раптова зміна вражень стимулює пізнавальну активність жителів міста. Головним критерієм пізнавальної особливості є сприйняття відмінностей. Події, які швидко змінюються, спонукають людину до пізнавальної активності. Внаслідок цього домінують розсудливість, тобто на першому плані знаходиться розум, а не емоції та почуття. Г. Зіммель розуміє під розсудливістю, яка характеризує психічний стан жителя міста, охорону суб'єктивного життя від насилля в місті. Мешканець міста поводить себе з людьми як з речами, які мають функціональне значення. Якщо згадати концепцію Ф. Тьоніса, можна сказати, що в невеликих спільнотах стосунки між людьми зовсім інші, порівняно з містом. Життю у великому місті властиві замкненість і відокремленість. Цього вимагають умови життя в місті, які утворюються з великої кількості й скупчення населення, постійних контактів. У мегаполісі неможливо підтримувати теплі й гарні стосунки між великою кількістю людей, з якими зустрічається особистість. Масштабність людської маси провокує людину до замкненості і відокремленості. Кожен із жителів міста концентрує увагу на самому собі. За Г. Зіммеlem, основою замкненості є відраза, взаємне відчуження, які при близькому контакті одразу приводять до огиди, ненависті. Слід наголосити на тому, що є ще одна особливість мегаполіса – розповсюдження свого впливу за межі своєї території, і саме місто відкрите для стороннього соціокультурного впливу. Культурні здобутки мегаполісів стимулюють до вибору можливостей і самореалізації людини, розширюють духовний світ мешканців міста [4; 6].

О. Шпенглер у своєму бестселері “Занепад Європи” розглядає типи міст з огляду на етапи їх культурного розвитку (зародження, розквіт, згасання культури). Архаїчні міста є породженням землеробського світу. З початком землеробства людина укорінюється в якомусь ландшафті. Так виникає зв'язок між людиною і землею, яку людина обробляє. Внаслідок цього виникає міфологічна система, символи та образи якої пізніше виявляються в релігійних і філософських порядках. Міфологічна символіка охоплює селянський дім, що є взірцем світу, в якому існує землероб. Наступним кроком розвитку культури є поява міст. Тут німецький філософ О. Шпенглер акцентує увагу на тому, що всі великі стародавні культури були міськими. З міст починається світова історія. Місто є джерелом політики, науки, мистецтва, розвитку релігійних доктрин. За О. Шпенглером, місто є певною цілісністю, яка має свій дух. Існування духу міста відрізняє місто від ринкових поселень і промислових пунктів [13].

У багатьох аспектах думки Г. Зіммеля і О. Шпенглера подібні. Обидва філософи вважають, що сучасне місто є специфічним феноменом, який засвідчує різницю міст і інших поселень. Для великих міст характерне збільшення індивідуалізму. Великі міста розповсюджують свій вплив і самі вбирають культурні інновації. Великі міста руйнують зв'язки між людьми,

провокують анонімність, відокремленість, байдужість. Німецькі дослідники наголошують на інтелектуалізмі, викликаному життям у великих містах.

Але не можна залишити без уваги той факт, що Г. Зіммель і О. Шпенглер писали в період становлення сучасних мегаполісів, концентруючи свою увагу на особливостях життя в таких містах.

Представник французької філософської думки Ж. Бодрійяр завершує опис сучасного міста. Дослідник починає з аналізу проблеми стихійного насилля, яке переповнює сучасні мегаполіси. Причина криється в ненависті, яка сповнює всіх жителів міста. Носіями ненависті є “людський непотріб”, який породжує сучасні міста. Процес перетворення виникає за власною волею, викликає ненависть, яка не має ніякого сенсу. Ж. Бодрійяр зазначає, що фізична, просторова структура сучасного міста призводить до руйнування простору соціального, простору міжособистісних зв'язків і відносин. Місця найбільшого скупчення людей у сучасних великих містах створені для порушення зв'язків або для запобігання їх створенню. Прикладом є вулиці сучасних міст із натовпами людей. Люди, які відвідують усі ці місця, позбавлені сутнісних характеристик, особистісних відмінностей.

Скупчення людей веде до відчуження, до зменшення суспільних контактів і до того ж насилля, яке аналізував Ж. Бодрійяр. Концентрація населення призводить до насилля та ненависті, які посягають на індивідуальний простір. Усі зазначені вище процеси ведуть до збільшення байдужості. Це пов'язано з веденням одностороннього життя, байдужості один до одного і до всього. Останнє провокується інформаційним тиском. Сьогодні наявний такий обсяг інформації, який пов'язаний із глобалізаційними процесами і який важко засвоїти людині. Ж. Бодрійяр вважає, що сучасна цивілізація стоїть на порозі катастрофи, великого інформаційного вибуху. Ненависть також є результатом інформаційного насилля. Так місто і міські жителі знаходяться у взаємозв'язку, що існує із загальними інформаційними потоками. Посередником між городянином і середовищем міста є інформаційна сфера, в якій інформація є сенсоутворюючим явищем і перетворюється у потужний генератор нової інформації. З підвищенням інформаційного рівня збільшується рівень інтелектуального розвитку городян. З процесом глобалізації інформація стає стратегічним ресурсом і найголовнішим джерелом суспільного розвитку. На сучасному етапі відбувається становлення глобального комунікаційного й інформаційного простору, який проявляється у всіх сферах життя суспільства; поява інформаційної сфери змінює соціальні детермінанти усвідомлення світу, типи ментальності, спосіб життя і цінності людини [10].

Це є адаптацією всієї системи до глобального простору, який встановлюється, можна сказати, знанням про місто і його елементи, які є необхідними в сприйнятті моделей. Під впливом цього знання формуються нові зв'язки, що відбиваються на відносинах у регіоні. Отже, ми залучені у глобальний комунікаційний простір. Вивчаючи точку зору науковця стосовно цього питання, процес глобалізації має вплив на якість життя в місті.

Останнім часом зазнали змін жителі міста і міське середовище. На сучасному етапі міста – це міста, в яких концентрується глобальна економіка, важливим з індикаторів процесу глобалізації є інформаційні технології, загалом Інтернет [10]. Комунікативний міський простір охоплений глобальною мережею, яка задає напрямку простору нові виміри, що відповідають сучасним вимогам. З появою глобальної мережі прискорюються інформаційні потоки. Але в цьому є небезпека для суспільства, що породжує девіантну поведінку, маргіналізацію суспільства.

Породженням глобалізаційних процесів є мегаполіси [12]. Це нові форми урбаністичних процесів. Міста стають головним місцем для культурного обміну, і, як ми побачили з досліджень філософів, – джерелом насилля. Глобалізація сприяє зіткненню не тільки культур, але й релігій, і є незворотною. Релігійні норми набувають ідейного значення, стають взірцями моральної чистоти, порядності, доброти, а їхні служителі – вчителями та проповідниками чеснот. Саме завдяки цьому ідея релігії набуває довершеності. Але такий елемент стає тим потрібнішим, чим різноманітнішим і багатограннішим стає життя міста, і особливо актуально це у великих містах [2].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що такий аналіз формування та структурування міст з позиції філософської антропології у контексті дослідження саме релігійної складової міського соціокультурного простору дозволяє відстежити, що відбувається в процесі трансформації суспільства.

Література

1. Бекон Ф. Навая Атлантида / Ф. Бекон [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://webreading.ru/prose_/prose_classic/frensis-bekon-novaya-atlantida.html
2. Бодрийяр Ж. Город и ненависть / Ж. Бодрийяр [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://textfighter.org/teology/Philos/Bodr/bodriyar_j_gorod_i_nenavist_elektronnaya_sovremennoi_filosofii.php
3. Вебер М. История хозяйства; город / М. Вебер. – М. : Канон – Пресс, 2001. – С. 336–359.
4. Возняк Т. Феномен міста / Т. Возняк // Бібліотека журналу “Г”. – Львів, 2009. – С. 3–231.
5. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос, 2000. – № 3–4. – С. 23–35.
6. Зиммель Г. Как возможно общество? // Г. Зиммель / Социологический журнал. – 1994. – № 2. – С. 102–114.
7. Ле Гофф Ж. Средневековая уява / Ж. Ле Гофф ; [пер. з франц.]. – Львів : Літопис, 2007. – 350с.
8. Кампанелла Т. Город Солнца / Т. Кампанелла [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/INOOLD/KAMPANELLA/suntown.txt>
9. Мор Т. Утопия / Т. Мор [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/INOOLD/MOR/utopia.txt>
10. Соціологія глобалізації : навчальний посібник / гол. ред. М. Д. Култаєва. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. – 207 с.
11. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Ф. Тьоніс ; [пер. з нім.]. – К. : Дух і літера, 2005. – С. 35–51.
12. Удовик С. Л. Глобализация : семиотические подходы / С. Л. Удовик. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2002. – 480 с.

13. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М : Айрис-пресс, 2003. – Т. 1–2. – С. 396.
Отримано 01.02.2012

Summary

Philippova Tetyana. Town Spirit in Epoch of Globalization.

The article is offered the author version of understanding the problems of forming and structuring town from the position of philosophical anthropology. The attempt of explication of problem field of contemporary town in the context of the religious component of research is done.

Keywords: town, global processes, religion, sociocultural space, global town.